

ΠΩΣ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΤΟ DANTE

Ι'

Ἡ κυρία Στάελ πρόβαλε καὶ ἔλαμψε πολὺ πρὶν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 1830, δηλονότι ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς ἀκμῆς τοῦ γαλλικοῦ ρωμαντισμοῦ, πού τοὺς θέλει ὁ Σαρλ Μωρράς καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ Βιχτόρ Οὐγκώ, κακοξηγητὲς τοῦ Δάντη. Ἀλλὰ στέκεται στὴ ρίζα τοῦ ρωμαντισμοῦ αὐτοῦ, εἶναι πηγὴ του, καὶ ἡ πλουσιώτερη. Σ' ἔνα ἀπὸ τοὺς προλόγους τῶν «Odes et ballades» ὁ Οὐγκώ, στὸ νέο του ἀνθισμα, χαιρετᾷ τὴ «μεγάλῃ γυναῖκα πού πρώτη πρόφερε, λέει, τὴ φράση «ρωμαντικὴ λογοτεχνία» Δὲν ἔρριξε μόνο τὸ λόγο, ἀλλὰ ἔσπρωξε καὶ τὸ πρᾶγμα. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ ὕμνος τῆς Κόρινθας πρὸς τὸ Δάντη ἀπὸ τὸ Καπιτώλιο εἶναι χαιρετισμὸς πού δείχνει πὼς καὶ πόσο ἡ ρωμαντικὴ ψυχὴ στέκεται ἱκανὴ νὰ τὸ ἀντικρίσῃ αἰσθαντικὰ καὶ στοχευτικὰ νὰ τὸ χαιρετίσῃ τὸ δαντικὸ μεγαλεῖο, ἀντίθετ' ἀπὸ τὸν ξεπεσμένον πιά κλασικισμὸ τοῦ Βολταίρου. Ἀλλὰ φανερὰ πιά τοῦ Μωρράς, καὶ ἀποόσεχτη ἡ μεροληπτικὴ, ἡ κριτικὴ του, θρίσκει στὸν τρόπο πού ἀναφέρει τὸ μῆλμα τοῦ Οὐγκώ γιὰ τὸ Δάντη. Ὁ Μπαρρές, καθὼς ἀνάφερα, διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ Μωρράς, ἴσα ἴσα στὸ λόγο του καὶ αὐτὸς γιὰ τὸν ποιητὴ, βεβαιώνει πὼς ὁ Οὐγκώ καὶ ἀπὸ τὸν ἤξερε τὸ Δάντη· μόνο πὼς τὸν ἐνοχλεῖ καὶ αὐτὸν κάπως τὸ παρουσιασμὸς ἀπὸ τὸν Οὐγκώ, τοῦ Δάντη, πάντα ζοφεροῦ. Βρίσκω πὼς τὸ ζοφερό τοῦτο παρουσιασμὸς στέκεται πολὺ καλὰ μὲ τὸ χαραχτήρα ἐνὸς ποιητῆ πού ζωγράφησε — καὶ μὲ ποιά χρώματα! τὴν κόλαση καὶ μὲ τὸ χαραχτήρα ἐνὸς ποιητῆ σὰν τὸν Οὐγκώ, πού καὶ μὲ ὅλη τὴ νεολατικὴ του ἑσπεριά, ὁ ζοφερός περιτυλίγει τὸ τραγούδι του καὶ προσθέτει στὸν ὄγκο του, καὶ ἡ λέξη ombre δίνει τὸν τόνο στὴ λύρα του, καὶ εἶναι ἡ μουσικὴ ἐξαγγελία, συχνὰ πυκνὰ, τῆς σκέψεως του. Καὶ δὲν εἶναι μόνο αὐτό. Ὁ Οὐγκώ συχνὰ εἶναι ποιητὴς κατ' ἐξοχὴν δαντικός, καὶ μὲ ὅλες τὶς διαφορὰς πού τὸν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸ διδάσκαλο καὶ μὲ ὅλες τὶς ἀτέλειες, ὁ μεγάλος ποιητὴς γνωρίζεται ἀπὸ τὰ μεγάλὰ του προτερήματα, καὶ ὄχι ἀπὸ ψευδιὰ, πού συχνότατα εἶναι κατὰ ἀναγκαστικὰ ἀχώριστο ἀπὸ κείνα, καὶ σὰ φόρος πού πληρώνει γιὰ νὰ στέκεται μεγάλος. Καὶ τοῦ Δάντη τὰ σημάδια, πού σήμερα τὴν ἐνοχλοῦν τὴν καλαισθησίαν μας καὶ πού εἶναι γιὰ μᾶς ἐλαττώματα, λογαριάζονται θέβαια, μὰ χωρὶς νὰ τὸν κλονίσουν ἀπὸ τὸ ὕψος πού τὸν τοποθέτησαν οἱ αἰῶνες. Ὁ φιλόσοφος Ρενουδιὲ στὸ τέλος τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ γεμίτους οὐσία τόμους του, πού ἀφιερώνει στὴν ἐξέταση τοῦ Βιχτόρ Οὐγκώ, παρατηρεῖ: «Εἶναι λοιπὸν ὁ Βιχτόρ Οὐγκώ στὸ ἐξῆς γιὰ μᾶς ἕνας ἄνθρωπος τοῦ περασμένου καιροῦ. Τὸ μεγαλεῖο του, ὅπως καὶ ἂν κανεῖς τὰ στοιχάζεται ὅσα ἐκείνος πίστεψε καὶ φαντάστηκε καὶ τραγούδησε, εἶναι σὰν τὸ μεγαλεῖο πού χαρακτηρίζει τοὺς Δάντηδες καὶ τοὺς Μίλτονες καὶ μερικὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους· ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς ιδέες πού τὸ ἐμπνέουν. Μποροῦμε πιά νὰ θεωροῦμε τὸ ἴδιο τὸ ἀγαθὸν του, στή μέντοι μὴτὴν τῶν ἀνθρώπων τοῦ μελλομένου και-

ροῦ, στὸ πλῆθος τῶν ἀγαθμάτων, πού εἶναι στημένα γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς μεγάλους, καὶ πολὺ ψηλότερ' ἀπὸ τ' ἀγαθὰ τῶν ἄλλων ποιητῶν τῆς γλώσσας μας· γιατί ἔβαλε σὲ κίνησιν βαθύτερες ιδέες. ἔδωκε θεϊκαστὴ μορφή στὰ μεγαλύτερα αἰσθήματα καὶ καὶ δημιούργησε νέα γλώσσα, ποιητικὴ. Δὲν ξέρω ἂν ὁ Μωρράς, χτυπώντας ἔτσι τὸν Οὐγκώ, ὡς παραφροσῆν αὐτὸν Δάντη, στὸ κῆρ του εἶχε ὠρισμένες γνώμες τοῦ Οὐγκώ. Τίποτε σημαντικώτερο γιὰ τὴν οὐγκιανὴ τὴ σκέψη ἀπὸ τὸ σίγχο τὸν οὐγκικὸ. Πέρασα σχεδὸν ὅλο τοῦτο τὸ ἔργο τὸ ποιητικὸ· ὅπου εἶδα νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ Δάντη, ἢ νὰ τὸν ἀναφέρει, τὸ Δάντη τὸν εἶδα στημένο στὸ βάθος πού τοῦ πρέπει καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ τὴν ἀντίκρινο' ἀποτελειωμένη μὲ τὴν ἀλήθεια τῆς μονάχα πρέπει νὰ σημειωθῇ πὼς γιὰ τὸν Οὐγκώ σὲ ὅλες τοὶς περιστάσεις ὁ Δάντης δὲν εἶναι ὁ ἐκστατικὸς δραματιστὴς τῆς «Παράδεισος», ἀκόμα οὔτε καὶ τοῦ «Καθαρηθρίου» ὁ ἀνθρώπινος· σπλαχνικὸς εἰκονογράφος· εἶναι πῶς πολὺ τῆς «Κόλασης» ὁ κριτὴς, ὁ ἀλύπητος, ὁ ὑπονοητικὸς τῆς ἀδικίας τῶν ἀνθρώπων ἐκδικητὴς. Ἐν' ἐκεῖνος πού καθὼς ἀξιοσημείωτα παρατηρεῖ σὲ μιά ὑποσημείωσή του ὁ κ. Σίμος Μενάρδος τῆς «Λογοτεχνίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος» τῆς μεταφρασμένης ἀπὸ τὸν Ἀγγλο Murray, εἶναι ὁ ποιητὴς πού «ἐγκρίνεται ἡ ποιητικὴ δύναμις τοὺς κυρίως εἰς τὴν ἐνδοξίαν τοῦ μισοῦ, κατὰ τοῦτο δὲ συγγενεῖται μᾶλλον πρὸς τὸν Ἀρχιλόχον», καὶ ὄχι πρὸς Πίνδαρον, καθὼς ζητεῖ νὰ τὸν παραβάλλῃ σὲ μιά συγγραφὴν τοῦ περιήρμος γεφυρῆτος ἑλληνοιστῆς, ὁ Βιλαμόβιτς. Ὁ Οὐγκώ λίγες φορὲς ἐμπνέεται κάπως συγκρατητὰ σταματώντας μπροστὰ στὸ Δάντη· τὶς περισσότερες φορὲς μὲ δυὸ τρεῖς μόλις τοῦ χαράζει τὴν ἔρημην ἢ πυρογραφικὰ τοῦ ἐντυπώνει τὸ ὄνομα, ἢ καὶ στὸν κατάλογο τῶν προφητικῶν ὀνομάτων πού ζῇ ἀποκάτου ἀπὸ τὸν Ἰσάκιον τοῦ τὸν καταγράφει καὶ περνᾷ. Κι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ διαβά τοῦ ὅς τὸ τέλος τοῦ σταδίου τὸν μὲ τὸν ὀνόμα του ἔχει νὰ κάμῃ, ἐπὶ κλίσην θρησκευτικὴν ἢ συνθηματικὴν πολέμου. Στὸ λυρικὸ πολὺ περισσότερο καὶ ἀποκαλυπτικὸ, καθὼς εἶν' εὐνόητο, παρὰ κριτικὸ διδασκάλου του γιὰ τὸ Σαίξπηρον· ὁ Οὐγκώ ἀριθμεῖ μὲ τὴ μεσσιανικὴν του ἔξαψιν τοὺς δεκατέσσερες μεγάλους διδάσκαλους γίγαντες τοῦ νοῦ, καθὼς τοὺς θέλει. Ὁμηρος, Ἰώβ, Αἰσχύλος, Ἰσαίας, Ἰεζεκιήλ, Λουκρήτιος, Ἰουδενάλης, Ἰωάννης τῆς ἀποκαλύψεως, Ἀπόστολος Παῦλος, Τάκιος, Δάντης, Ραβελάι, Κερβάντης, Σαίξπηρος. Μνημονεύοντας λεπτόλογα τὸ ὀνοματολόγιον τοῦτο ὁ Ρενουδιὲ παρατηρεῖ: «Ὁ Οὐγκώ ἐναβρίσκεται στὸ στοιχεῖόν του μὲ τὸ Δάντη, μὲ τὸ Ραβελάι, μὲ τὸν Κερβάντη· τὴν ἔχει σωστὴ τὴν ιδέα τοὺς: γιὰ νὰ μιλήσῃ γιὰ κείνους, δὲν τοῦ χρειάζεται παρὰ ἡ εὐγλωττία τοῦ ἔθνους». Κριτικοὶ τοῦ Οὐγκώ συχνὰ ἐπιχειροῦν τὴ σύγκρισίν τοῦ μὲ τὸ Δάντη· ἄλλος γιὰ νὰ τὸν ὑψώσῃ, ἄλλος γιὰ νὰ τὸν ταπεινώσῃ· λησμονοῦν ὅλοι πὼς κάθε ἄνθρωπος ἔστι μεγάλος, δὲ συγκρίνεται παρὰ μὲ τὸν ἴδιον τοῦ ἐν αὐτοῦ. Ἡ ἀσυνετώτερη σύγκριση μπορεῖ νὰ εἶναι τοῦ

είδους αὐτοῦ : «Καθὼς ὁ Δάντης ἀντιπροσωπεύει τὸ φλωρεντικὸ μεσαίωνα, καθὼς ὁ Σαίξπηρος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀγγλικὴν ἀναγέννησην, ὁ Οὐγκώ ἀντιπροσωπεύει τὴν τριγύρω στὰ 1839 κίνηση : Κοθένας τους ὁμως πᾶσι ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ πῶς πέρα(1). «Ὅ,τι καὶ νὰ εἶναι, ὁ Οὐγκώ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Δάντη. Σ' ἔναν ἀπὸ τοὺς προλόγους του, γραμμένο στὰ 1824, ἐκεῖ πού ὑποστηρίζει τὴ γνώμη πὼς οἱ μεγάλοι τοῦ κόσμου ποιητὲς ἦσαν ὕστερ' ἀπὸ μεγάλες δημόσιες συμφορές, πρωτοσημαίνει τὸ Δάντη μεταξὺ τοῦ Βιργίλιου καὶ τοῦ Μίλτων. Σ' ἕναν ἄλλο του πρόλογο τοῦ ἴδιου βιβλίου, γραμμένο στὰ 1880, σφραγίζει τ' ὄνομα τοῦ Δάντη μὴ μακρόσυρτη ἄλυσίδα ποιητῶν, καμωμένη ἀπὸ τὸν Πίνδαρο, τὸ Βιργίλιο, τὸ Θεόκριτο, τὸν Ὀράτιο, τὸν Ἰουδενάλιο.

Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ ποιήματα τῶν γερατειῶν του, μὲ χρονολογίαν 1878, ὁραματίζεται τὸ Δάντη μαζὶ μὲ τὸν Πυθαγόρα, τὸν Αἰσχύλο, τὸν Ἰώδ, τὸν Μίλωνα· εἶναι «οἱ ψυχὲς πού συνηθίσανε εἰς κορφές». Στις «Ἀχτίδες καὶ στίς Σκιές» ὁ Δάντης ἀναφέρεται μὲ τὸ στοχασμὸ γιὰ θρησκεία του, γιατί λέει γιὰ τοὺς νεκροὺς : «Ἔιν' ἐκεῖνοι πού πᾶ δὲν στοχάζονται». Ἄλλοῦ ὁ Δάντης βάζεται σὲ μιά ἐπίκληση πρὸς τὴ Λιάνοια : «Ἐσὺ πού ὁ Δάντης σὲ πῆρε γιὰ συντρόφισσά του!». Θυμῆτο τὴ γνώμη τοῦ κριτικοῦ πὼς ὁ Οὐγκώ εἰναι ὁ μεγαλύτερος εὐρέτης συμβόλων ἀνάμεσα στὴ γαλλικὴ ποίηση, μὲ τὸ ποιήμα του «Ὑστερ' ἀπὸ ἕνα διάβασμα τοῦ Δάντη». Ὁ ποιητὴς διάβασε τὴν «Κόλαση». Τοῦ κάνει τὴν ἐντύπωση καθαροῦ συμβολικοῦ τραγουδιοῦ. «Ὅταν ὁ ποιητὴς ζωγραφίσῃ τὸν Ἄδη, τὴ ζωὴ του ζωγραφίσῃ». Καὶ μὲ τὸ θέμα τοῦτο ξεδιπλώνεται τὸ ποίημα δόκιμο. Οἱ κύκλοι δλοὶ τῶν κολασμένων οἱ τρομαχτικοί, ὁ τριγμὸς καὶ ὁ θρυγμὸς τῶν ὀδόντων, τὰ φαντάσματα, οἱ ὀπτασίες, οἱ χίμαιρες, τὰ μάτια πού ὁ πόνος τὰ κάνει θρύσες φαρμοκερές, ὁ ἔρωτας, ἀγκαλισμένο ταῖρι θλιβερό καὶ πύργο πάντα, πού περνάει, ἀνεμοστρόβιλος, μὲ μιά λαβωματιά κατάστηθα, παράμερα ἢ ἐκδίκηση καὶ ἢ πείνα, ἀδερφάδες ἄπιστες, ἀπάνω σ' ἕνα φαγωμένο κρανίον, πλάι μὲ πλάι στὰ γόνατα καθιστές, ἔπειτα ἡ γλωσσὴ ἄθλια κατάντια μὲ τὸ ἐβυσμένο χαμόγελο, ἡ φιλοδοξία, ἡ περηφάνια πού τρέφεται μὲ τὸν ἑαυτὸ της, καὶ ἡ ἀκάθαρτη ἀκολασία, καὶ ἡ φιλαργυρία ἢ ἄτιμη, δλοὶ τὰ ἀπὸ μολύβι ἐπαναφόρια πού τὰ φορτώνεται ἡ ψυχὴ. Πάρα πέρα ἢ ἀνανδρία, ὁ φόβος, ἡ προδοσία προσφέροντας γιὰ πούλημα κλειδιά καὶ φαρκάκια πίνοντας. Καὶ ὕστερ', ἀκόμα χαμηλότερα, στὸ βυθὸ τοῦ βάραθρου, τὸ μῖσος πού ὑποφέρει, προσωπίδα μορφάζοντας». Ἔτσι ὁ ρωμαντισμὸς τοῦ 1836, βοηθημένος ἀπὸ τὸ ρωμαντισμὸ τὸ μεσαιωνικόν, πού πτεκεται σὺν βίβλος τῆς ψυχῆς τῆς δαντικῆς καὶ τὴν πυρώνει ἀδιάκοπα καὶ μὲ δλοὶ τὰ κλασσικὰ τὰ μέτρα στὴ γλώσσα της καὶ σὺν τόνον της, φέρνε τὸν ὡμὸ πραγματισμὸ τῆς Κόλασης σ' ἕνα πᾶθητικὸν ἰδεαλισμό.

(1) Στὰ οὐγκολογικὰ βιβλία τοῦ Amédée Guizard, σ' ἐκεῖνο πού ἐπιγράφεται «Τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ», ἕνα κεφάλαιο Δάντης. Καὶ σὺν ἄλλο «Βιργίλιος καὶ Οὐγκώ», ἕνα κεφάλαιο «Ἐπιρροὴ τοῦ Δάντη καὶ τοῦ Ἐρωτα σὺν Οὐγκώ». Γιὰ ὅσους μπορεῖ νὰ ἐνδιαφεροῦνται γιὰ τὸ ζήτημα.

σμός, πού καὶ αὐτὸς συμβολίζει κάποιο συνταραχτικὸ ἐπεισόδιο τῆς ζωῆς τοῦ Βιχτόρ Οὐγκώ σ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸ. Ὁ Δάντης, μεταμορφωμένος βέβαια κάτου ἀπὸ τὸ φακὸ τῆς οἰγκνικῆς φαντασίας, ὁμως ὁχι καὶ παραμορφωμένος. «Τέτοια, τέτοια εἶναι ἡ ζωὴ, ἐμπνευσμένη ποιητὴ!», ἐξακολουθεῖ καταλήγοντας τὸ ποίημα στὴν ὁρατὴν ἀναπαράσταση τοῦ Βιργίλιου, πού συμβολίζει ἐκεῖνος τὴ δόθηεια καὶ τὴν ἀταξία τοῦ Νοῦ τοῦ μελετητικοῦ μέσα στὴ φουρτούνα τῶν παθῶν.

«Καὶ γιὰ νὰ μὴ λείπη τίποτα σ' αὐτὸν τὸ στενὸ δρόμο, μᾶς δείχνεις πάντω ὁρθὸ στὰ δεξιὰ σου τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ξάστερο τὸ μέτωπο καὶ τὰ μάτια πού τὰ πλημμυρίζει φῶς, τὸ γαλινὸ Βιργίλιο πού λέει : Ἐμπρός!»

Μὲ τὴ γαλήνην αὐτὴ καὶ ὁ Δάντης ὁ ἴδιος παραστέκεται μπρὸς στὰ μάτια τοῦ ποιητῆ σὺν ποίημα τοῦ «οἱ Δυστυχισμένοι» : «Ἔλθα μέσα σ' αὐτὴ τὴ σκοτεινὴ καὶ τὴ στυγνὴ διαφανίδα νὰ περνοῦν, ὁ ἄνθρωπος τῆς Ρώμης καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς Φλωρεντίας, ὁ Κάτωνας μὲ τὸ λευκὸ μανδύα, καὶ ὁ Δάντης μὲ τὰ φρύδια τὰ περήφανα. Ὁ ἕνας εἶχε τὸ μαχαίρι στὰ πλευρά, καὶ ὁ ἄλλος τὴν ἐξορία. Ὁ Κάτωνας εἶτανε περὶχαρὸς καὶ ὁ Δάντης εἶταν ἡσυχος». Σὲ δεκατέσσερους στίχους, «γραμμένους ἐπάνω σ' ἕν' ἀντίτυπο τῆς «Θείας Κωμωδίας», καθὼς λέει ὁ τίτλος της, ὁ Δάντης τοῦ παρουσιάζεται γιὰ νὰ τοῦ ἐμπιστευθῇ ὅλη τὴ μουσικὴ τὴ σκόλα τῶν ὄντων πού πέρασε ἀνεβαίνοντας ἀπὸ εἶδος σὲ εἶδος. Βουνό, δέντρο, λιοντάρι. «Καὶ τώρα εἰμ' ἕνας ἄνθρωπος καὶ μὲ φωνάζουν Δάντη(2)».

Κωστής Παλαμάς

(2) Τὸ ποίημα μεταφρασμένο στοῦ Δάντη. Κ. Παλαμάς «τὰ πρῶτα τραγούδια» 1904—1907.

ΑΠΟ ΤΑ «ΔΕΙΛΙΝΑ»

ΠΟΥΛΑΚΙΑ

Πουλάκια μου γλυκόλαλα, γιὰ ποιόνε τραγουδάτε
στὸ δρᾶμα τῆς ζωῆς ;...

Ἔσεῖς ὑψώνεστε ψηλά καὶ στὰ οὐράνιαί πάτε
ἀπ' τὰχαρὰ τῆς γῆς.

Φτωχὸς καὶ γὼ τραγουδιστής, καὶ ἂν πέταμα προσμένω
ψηλὰ στοὺς οὐρανοὺς,
βαρὺς στὸν κόμπο σέρνομαι καὶ ἀργὰ σιγοπεθαίνω,
ἀπὸ πικρὸς καημούς !

ΜΙΑ ΒΡΥΣΗ

Μιά βρύση νιώθω μέσα μου π' ἀτέλειωτα πηγάζει
καὶ τρέχει σὲ κρονοῦς,
καὶ μιά φτερούγα πού ψηλά, τετράψηλα μ' ἀρπάζει,
καὶ κρούει τοὺς οὐρανοὺς.

Καὶ σὺ κορμὶ μ' ἂν ἄρρωστο μέσα στὰ θαλτονέρια
χωμένο καρτερεῖς,
νὰ σκάσεις πάντα πάσκαες στὸν οὐρανὸ τὰ χέρια
τ' ἀστέρια νὰ νὰ χαρεῖς !

Τυμφορητὸς